на начальних етапах обучения / М.В.Жигорева // Дети с комплексними нарушениями в развитии : педагогическая помощь / Под ред. М.В. Жигорева. – – М.: Академия, 2008. – С. 136-145.
3. Никулина Г.В. Формирование коммуникативной культуры лиц с нарушениями зрения: Теоретико-эксперементальное исследование / Галина Никулина. – СПб.: КАРО, 2006. – 400 с.
4. Печенко І.П. Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві у просторі дитячої субкультури // Збірник наук. пр. Полтавського держ. ун-ту ім. Н.В. Короленка – Полтава, 2005 – Вип. 6 (45). Серія "Педагогічні науки". – С. 234-235.
5. Томчук С.М. Теоретичний аналіз проблем адаптації дітей з особливими потребами до навчання у школі. // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Зб. наукових праць. – К.: Університет «Україна», 2004. – С. 220-222.

The article exposes the aspects of development of communicative skills for children with some visual and intellectual destructions. The necessity of their forming is determined for successful adaptation of this category of children in the conditions of preschool educational establishment of compensating type.

Keywords: adaptation, communicative skills, children with visual and intellectual destructions.

Отримано 18.9.2013

УДК 159.947.5:3-056.264

Н.В. Базима

ВИВЧЕННЯ МОВЛЕННЄВОЇ АКТИВНОСТІ У ДІТЕЙ З АУТИСТИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті подано аналіз мовленнєвого розвитку дітей з аутистичними порушеннями і представлена методика виявлення особливостей комунікативних проявів у дітей з аутистичними порушеннями.

Ключові слова: психічний розвиток, проблеми мовленнєвого розвитку, мовленнєва активність, комунікативна діяльнісь, аутизм.

© Базима Н.В.

В статье подан анализ речевого развития детей с аутистическими нарушениями и представлена методика выявления особенностей комуникативных проявлений у детей с аутистическими нарушениями.

Ключевые слова: психическое развитие, проблемы речового развития, речевая активность, коммутикативная деятельность, аутизм.

Сьогодні актуальність проблеми аутизму та аутистичних проявів важко заперечити. Про підвищення інтересу науковців (генетиків, дефектологів, педагогів, психологів, медиків) до даної теми за останні десятиліття свідчить розширення проблематики досліджень у різних галузях.

Дослідження багатьох науковців (О.Р. Баєнська, В.М. Башина, О.Б. Богдашина, М.Ю. Веденіна, Л.Каннер, К.С.Лебединська, М.М.Ліблінг, І.П.Логвінова, Т.І.Морозова, С.С.Морозова, О.С.Нікольска, К.О.Островська, М.В.Рождественська, Т.В.Скрипник, В.В.Тарасун, Г.М.Хворова, А.П.Чуприков, М.К.Шеремет, Д.І.Шульженко та ін.) виявляють труднощі у спілкуванні дитина з аутистичними порушеннями, що проявляються, насамперед, в утрудненні сприймання інформації і розуміння самої ситуації спілкування. Це може бути наслідком зниженої потреби у спілкуванні, посиленому прагненні уникати контактів і небажання спілкуватися через те, що оточуючі люди вимагають від дитини більшої активності, ніж та, на яку вона здатна у даний момент в силу особливостей даного порушення. Але діти з аутистичними порушеннями, як і діти з нормальним мовленнєвим розвитком, відчувають потребу у спілкуванні.

У спеціальній літературі, присвяченій проблемі дослідження мовленнєвого розвитку дітей із порушеннями мовлення, представлений різнобічний характер вивчення питання обстеження та корекції мовлення дітей дошкільного віку в усіх його структурних компонентах. Відомо, що для дітей з аутистичними порушеннями старшого дошкільного віку, незалежно від рівня володіння мовленням, характерні, крім багатьох інших, такі порушення мовленнєвого розвитку, як мутизм (відсутність мовлення), ехолалії (повторення почутих слів та фраз, інколи без розуміння їх змісту та без прикріпленя до контексту), слова-штампи та фрази-штампи, фонографічність мовлення (неусвідомлене відтворення мовлення оточуючих, що не відповідає контексту), відсутність у мовленні звертання, порушення семантичної сторони мовлення, порушення синтаксичної та граматичної сторін мовлення, а також загальна нездатність до ведення діалогу навіть при достатньому розвитку монологічного мовлення (К.С. Лебединська, Т.І. Морозова, С.С. Морозова, О.С. Нікольска, Л.Г. Нурієва, Н.В. Сімашкова, Д.І. Шульженко та ін.). У дітей з аутистичними проявами порушується

формування усіх форм довербального і вербального спілкування [1, 5], і чим старшою стає дитина, тим більш виражено проявляються труднощі при взаємодії її із оточуючими людьми і з навколишнім середовищем.

У ході аналізу літературних джерел з зазначеної проблематики ми виявили, що мовленнєва активність дітей з аутистичними порушеннями старшого дошкільного віку залишилася дещо поза увагою науковців.

Д.І. Шульженко, на основі проведеного експерементального дослідження [5], предметом якого була пізнавальна діяльність аутичних дітей дошкільного віку, виділила дві групи дітей з аутистичними порушеннями стосовно рівня оволодіння ними мовленням:

1. Діти, які не володіють мовленням і яких діагностовано за невербальними методиками.

2. Діти, які володіють мовленням і яких діагностовано за вербальними методиками [5].

Організовуючи обстеження дітей з аутистичними порушеннями старшого дошкільного віку з метою визначення стану сформованості у них мовленнєвої активності, поряд з педагогічним експериментом на основі розробленої методики визначення рівня мовленнєвої активності дітей з аутистичними порушеннями старшого дошкільного віку, ми проводили опитування батьків, вихователів, логопедів, психологів, корекційних педагогів за допомогою авторського опитувального листа для осіб, які взаємодіють з дітьми, що мають аутистичні порушення. Таке паралельне дослідження дозволило сформувати більш повну картину про стан розвитку мовленнєвої активності та здатності до спілкування і взаємодії дітей з аутистичними порушеннями; оцінити відображення розвитку мовленнєвої активності безпосередньо на спроможності до комунікативної діяльності.

В експерименті брали участь діти старшого дошкільного віку з аутистичними порушеннями, а також діти старшого дошкільного віку без мовленнєвих порушень. При цьому виконання діагностичних завдань дітьми з нормальним розвитком слугувало показником вікової норми. Метою нашого дослідження не було уточнення діагнозу у обстежуваних дітей. Ми орієнтувалися на наявні на час обстеження документальні медичні дані та психолого-педагогічні характеристики дітей. Крім того, ми орієнтувалися переважно не на біологічний, а на інтелектуальний вік дітей з аутистичними порушеннями, так як К.О. Островською [3] було доведено, що рівень інтелектуального розвитку дітей з аутистичними порушеннями у середньому відповідає на щабель нижчій віковій категорії дітей. Суперечливість у підходах до встановлення діагнозу і визначення граничних особливостей між "аутизмом", "раннім дитячим аутизмом", "аутистичними порушеннями" "порушенням аутистичного спектру", "розладом аутистичного спектру" і "розладом спектру аутизму" та ін. зумовила нас до об’єднання обстежуваних дітей. Для позначення даної нозології ми обрали термін "діти з аутистичними порушеннями".

Учені тлумачать мовленнєву активність як здатність суб'єкта певного комунікативного акту висловлюватись і водночас сприймати (розуміти) мовлення іншого суб'єкта (А.М. Богуш, Л.С. Виготський, І.О. Зимня, О.М. Леонтьєв, О.О. Леонтьєв, О.С. Кубрякова, Є.Ф. Тарасов та ін.).

Використовуючи у ході дослідження термін "мовленнєва активність" у значенні наявності мотиву до мовленнєвого висловлювання і безпосереднього мовленнєвого висловлювання, що може виникати як реакція-відповідь на репліку співрозмовника або як бажання повідомити співрозмовнику про власні думки, переживання, емоції, потреби, ми, перш за все, акцентували увагу на перевірці використання у мовленні дітей з аутистичними порушеннями старшого дошкільного віку відповідних мовних одиниць, а саме: вокалізацій, звуконаслідувань та звукокомплексів, слів, словосполучень, фраз або речень (непоширених чи поширених). Відмічалося, яким чином дитина взаємодіє з оточуючими людьми та які мовні одиниці найчастіше використовуються нею у процесі спілкування. Разом з цим констатувалися вербальні та/або невербальні способи вираження бажань, що виникали у дитини під час самостійної діяльності та у процесі взаємодії з однолітками або дорослими (яким чином дитина сигналізувала про те, з якою іграшкою чи предметом вона хоче гратися або маніпулювати, чим саме вона хоче зайнятися, що саме вона хоче зробити і т.п.).

Методика визначення рівня мовленнєвої активності дітей з аутистичними порушеннями старшого дошкільного віку передбачала два етапи. Перший етап мав на меті обстеження імпресивної сторони мовлення, адже сприймання і розуміння зовнішнього мовлення – процес, обернений до процесу мовоутворення, де центральним ядром опрацювання словесних повідомлень є внутрішнє мовлення (М.І. Жинкін). Мовленнєва активність при обстеженні імпресивного мовлення, на нашу думку, може проявлятись у бажанні виконати запропоноване експериментатором завдання та вербально (у тій формі, яка доступна дитині з аутистичними порушеннями старшого дошкільного віку) відповісти на репліку співрозмовника (у даному випадку – експериментатора). Обстеження проводилося в дві серії: у спонтанній ситуації та у спеціально організованих умовах. Обстеження імпресивної сторони мовлення у спонтанній ситуації передбачало з'ясування рівня розуміння дітьми з аутистичними порушеннями старшого дошкільного віку висловлювань, що містять афективно значущі слова, можливості виконання інструкцій у контексті спонтанної ситуації та виконання інструкцій поза контекстом ситуації. Обстеження імпресивної сторони мовлення у спеціально організованих умовах включало чотири напрямки завдань, маючи на меті безпосередньо перевірку розуміння дітьми з аутистичними порушеннями старшого дошкільного віку назв предметів, назв дій, назв якостей та властивостей

предметів та просторово-часових відносин.

Обстеження експресивної сторони мовлення у спонтанній ситуації передбачало вивчення якості використання дітьми з аутистичними порушеннями старшого дошкільного віку у мовленні відповідних мовних одиниць, способів вербального або невербального вираження бажань та наявності або відсутності власних висловлювань без провокацій до мовленнєвої активності з боку експериментатора. Обстеження проводилося безпосередньо при взаємодії з дитиною та при спостереженні за нею у природних умовах без створення експериментальної ситуації.

Перевірка використання у мовленні дітей з аутистичними порушеннями старшого дошкільного віку відповідних мовних одиниць, а саме вокалізацій, звукокомплексів, слів, словосполучень, фраз або речень відбувалася під час спостереження за дитиною у природних умовах та безпосередньо при взаємодії з нею у спонтанній ситуації.

Окремо зверталася увага на наявність або відсутність власних висловлювань дитини з аутистичними порушеннями при самостійній діяльності та при взаємодії з експериментатором за виключенням спонукань з боку експериментатора до мовленнєвої активності. Тобто, дитині не задавалися запитання, але допускалося монологічне висловлювання експериментатора у вигляді коментування того, що відбувалося з дитиною або навколо дитини.

Обстеження експресивної сторони мовлення дітей з аутистичними порушеннями старшого дошкільного віку у спеціально організованих умовах включало: обстеження лексичного запасу, обстеження граматичної сторони мовлення та обстеження стану розвитку зв’язного мовлення.

Досліджуючи у дітей з аутистичними порушеннями старшого дошкільного віку здатність до монологічного мовлення та враховуючи особливості їх мовленнєвого розвитку, ми вважали проявом "своєрідного" монологічного мовлення наявність вживання звуконаслідувань, звукокомплексів та вокалізацій у якості спроби дитини поділитися своїми враженнями та переживаннями та вживання слів- та фраз-штампів чи ехолалій як намагання встановити контакт з оточуючими людьми. Таким чином, результати дослідження виявили, що здатність до монологічного мовлення на цікаву тему спостерігається у 26,3 % обстежених дітей поряд з відсутність дітей, яким монологічне мовлення, відповідне віковим вимогам, присутнє у повному обсязі. Довготривалі нав’язливі монологи та аутодіалоги (третій варіант мовленнєвого розвитку за класифікацією О.С.Нікольської [1]) як засіб спілкування було виявлено у 5,3 % дітей. Монологічні висловлювання у формі мовленнєвих штампів та ехолалій; звуконаслідувань, звукокомплексів та вокалізацій спостерігалися у 10,5 % дітей. Нездатними до монологічного мовлення (мутичними) виявилося 57,9 %

обстежених дітей. Порівнюючи з дітьми, які розвиваються нормально, відмічається співвіднесення 46,5 % дітей, які здатні до монологічного мовлення до 53,5 % дітей, які здатні до монологічного висловлювання на цікаву тему.

Як відомо, вербальна комунікація найчастіше здійснюється у формі діалогу. Діалог є активним двостороннім процесом взаємодії, почерговий обмін репліками між комунікантами (Кучинський Г.М.). У процесі діалогу відбувається послідовна зміна комунікативних ролей: мовця (того, хто говорить) і реціпієнта (того, хто слухає). У теорії комунікації структура процесу спілкування традиційно передбачає наявність таких елементів, як: джерело (комунікатор) – кодування інформації – повідомлення – декодування інформації – отримувач (рецепієнт). Успішність вербального спілкування передбачає ефективність сприймання і розуміння сказаного, вміння дотримуватися почерговості під час розмови, граматично правильно оформляти словесне повідомлення, здатність чітко артикулювати різноманітні фонеми, починати і підтримувати розмову, очікуючи реакції співрозмовника і реагуючи на його слова.

Спостереження, спрямоване на вивчення здатності до ведення діалогу дітьми з аутистичними порушеннями старшого дошкільного віку, виявило, що лише 2,6% дітям властиве уміння вести діалог та 10,5% дітей здатні вести діалог з ініціативи дорослого на доступні теми (діти, які в активному мовленні використовують переважно непоширені речення та фрази склали 23,7% із загалу обстежених дітей даної категорії). Крім того, у 15,8% дітей відмічена здатність лише відповідати на запитання на доступні їм теми та у 5,3% дітей виявлена здатність, відповідати на запитання, використовуючи підказки дорослого, з характерним використанням у відповіді мовленнєвих штампів та ехолалій, при чому однослівна відповідь зараховувалось як правильна. Нездатними до ведення діалогу виявилося 65,8% обстежених дітей. Для порівняння: у дітей з нормальним мовленнєвим розвитком уміння вести діалог спостерігається у 76,7 % обстежуваних та здатними вести діалог з ініціативи дорослого на доступні теми виявилося 23,3 % дітей. Дітей, нездатних до ведення діалогу серед старших дошкільників з нормальним мовленнєвим розвитком виявлено не було.

Серед обстежуваних дітей старшого дошкільного віку з нормальним мовленнєвим розвитком 41,9% переважно використовують в активному мовленні поширені речення та 58,1% переважно використовують в активному мовленні непоширені речення, фрази. Серед дітей з аутистичними порушеннями цієї ж вікової категорії таких, які використовують в активному мовленні поширені речення виявлено не було; діти, що переважно використовують в активному мовленні непоширені речення, фрази, склали 23,7%; діти, у яких спостерігалось переважне використання словосполучень, слів, фраз – 13,2%; діти, які

переважно користуються звуконаслідуваннями, звукокомплексами та вокалізаціями – 44,7%; мутичних дітей, тобто таких, які взагалі не проявляють мовленнєвої активності, – 18,4%.

Таким чином, якщо умовно поділити обстежених дітей з аутистичними порушеннями на дві групи: діти, які користуються мовленням як засобом комунікації (діти, що використовують у мовленні переважно непоширені речення, фрази, словосполучення або слова) та діти, які не користуються мовленням як засобом комунікації (діти, які переважно користуються звуконаслідуваннями, звукокомплексами та вокалізаціями або не проявляють мовленнєвої активності взагалі – мутичні діти), то у відсотковому відношенні вони складуть таку нерівність: 36,9% – 63,1% відповідно. Тобто, кількість дітей з низькою та нульовою мовленнєвою активністю складає 63,1% від загальної кількості обстежених дітей з аутистичними порушеннями, що підтверджує наші передбачення.

Кількість дітей з низькою та нульовою мовленнєвою активністю склала 63,1% від загальної кількості обстежених дітей з аутистичними порушеннями. Нездатними до монологічного мовлення (мутичними) виявилося 57,9% обстежених дітей, а до діалогічного – 65,8% обстежених дітей. Розбіжності і відсотках пояснюються тим, що, наявність звуконаслідувань, звукокомплексів та вокалізацій як спроби дитини поділитися своїми враженнями та переживаннями та вживання мовленнєвих штампів чи ехолалій з метою встановлення контакту з оточуючими людьми розглядалося нами як прояв «своєрідного» монологічного мовлення; а здатність, відповідати на запитання навіть однослівно чи за допомогою вуконаслідувань, звукокомплексів та вокалізацій, використовуючи підказки дорослого, з характерним використанням у відповіді мовленнєвих штампів та ехолалій розцінювалась як здатність до діалогічного мовлення.

Як показали результати нашого експерименту, діти з аутистичними порушеннями зазвичай не здатні до повноцінної комунікації, зокрема, мовленнєвої. Їм складно вступити у взаємодію, привернути до себе увагу, повідомити про свої потреби, емоції чи переживання. Діти з аутистичними порушеннями не завжди обирають адекватні способи взаємодії, переважно орудуючи обмеженим набором освоєних шаблонів поведінки, які інколи виявляються невчасними або невідповідними до ситуації. Нездатність боку оточуючих зрозуміти, що насправді ховається за тими чи іншими діяти дитини з аутичстичними порушеннями може спровокувати виникнення у дитини, яка намагається спілкуватися єдиним доступним для неї способом, а відчуває нерозуміння, негативізм, агресію, самоагресію і, у деяких випадках, відмову від подальших спроб налагодити контакт з навіть з близькими людьми. Тому неприпустимо, якщо відповіддю на спробу дитини вступити в контакт стане нерозуміння.

Будь-яка ініціатива з боку дитини у тому, що стосується мовлення, повинна, з одного боку, заохочуватися (важливо, щоб заохочення відповідало інтересам дитини, було для неї актуальним і бажаним), з іншого боку, кожне висловлювання має використовуватися як момент для навчання [2]. Вплив вербальної комунікації накладає вирішальний відбиток на регулювання поведінки дітей, їх загальну та мовленнєву активність (О.В. Запорожець, О.Р. Лурія, М.К. Шеремет та ін.), тому ми вважаємо за необхідне усіляко підтримувати будь-які спроби дітей з аутичстичними порушеннями старшого дошкільного віку проявляти активність у мовленнєвому спілкуванні. Адже поява активного мовлення у дитини значною мірою залежить від своєчасності переходу на новий рівень співробітництва з дорослим. Тому виникає необхідність стимулювання пріоритетів дитини, зокрема з аутистичними порушеннями, у спілкуванні з дорослим, у створенні спеціальних умов, спрямованих на активізацію її мовленнєвого розвитку.

Ми притримуємося думки, що у корекційно-виховній та психолого-педагогічній роботі з дітьми, які мають аутистичні порушення та, як наслідок, характерні для аутизму порушення мовленнєвого розвитку, надзвичайно важливе значення має дотримання принципів індивідуального і диференційованого підходу, що випливає із поліморфної природи аутистичних розладів та різноманітності проявів даного порушення. Індивідуальний підхід до кожної дитини передбачає, на нашу думку, врахування ступеню і якості порушення чи збереження тих чи інших функцій поряд з орієнтацією на вікові та індивідуальні характерологічні особливості у поєднанні з активним використанням інтересів і захоплень дитини.

Наше подальше завдання ми вбачаємо у розроблення та впровадженні методики формування мовленнєвої активності дітей даної нозології. Адже здатність до спілкування може стати засобом виправлення різноманітних аутистичних порушень, одним із шляхів інтеграції дитини у соціум.

Список використаних джерел

1. Никольская О.С., Баенская Е.Р., Либлинг М.М. Аутичный ребенок:пути помощи / Никольская О.С., Баенская Е.Р., Либлинг М.М. – М.: Теревинф, 1997. – 336 с.
2. Морозова С.С. Аутизм: коррекционная работа при тяжелых и осложненных формах / С.С. Морозова. – М.: Владос, 2007. – 265 с.
3. Островська К.О. Аутизм: проблеми психологічної допомоги. / К.О. Островська // Навчальний посібник Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009 – 110 с.
4. Тарасун В.В., Хворова Г.М. Концепція розвитку, навчання і соціалізації дітей з аутизмом. / В.В. Тарасун, Г.М. Хворова // Навчальний посібник для вищих навчальних закладів // За наук.

ред. В.В. Тарасун – К.:Педагогіка, – 2004. – С.103-105.
5. Шульженко Д.І. Основи психологічної корекції аутистичних порушень у дітей: Монографія /Д.І. Шульженко. – К.: Педагогіка. – 2009. – 385 с.

The analysis of the speech development of children with autism spectrum disorders and method for identifying communication attempts of children with autism spectrum disorders are presented in the article.

Keywords: mental development, problems of speech development, speech activity, communication activities, children, autism.

Отримано 15.9.2013

УДК 316.624:37.018.11

Н.В. Вист

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СЕМЬИ, ИМЕЮЩЕЙ ПОДРОСТКА С ДЕВИАНТНЫМ ПОВЕДЕНИЕМ.

Девіантної поведінки дітей та підлітків є злом суспільства. Сім'я є від великого освітнього значення в життя дитини. Тому ми вважаємо, що профілактику девіантної поведінки треба починати з сім'ї, в якій виховується дитина.

Ключові слова: сім'я, підліток, школа, профілактика, девіантна поведінка.

Девиантное поведение детей и подростков на сегодняшний день является острейшей проблемой общества. Семья имеет огромное вопитательное значение в жизни ребенка. Поэтому мы считаем, что профилактику девиантного поведения надо начинать с семьи, в которой ребенок воспитывается.

Ключевые слова: семья, подросток, школа, профилактика, девиантное поведение.

Девиантное поведение имеет сложную природу, обусловленную самыми разнообразными факторами, находящимися в тесном взаимодействии и взаимовлиянии.

Известно, что отклонения в поведении детей и подростков могут

© Вист Н.В.